

Димитрије Трифковић*

Виши асистент

Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву

АЛЕКСАНДАР ВЕЛИКИ ИЗМЕЂУ ГРЧКОГ ПАНТЕОНА И ИСТОЧЊАЧКИХ КУЛТОВА

Апстракт: Једнострана представа Александра III Македонског као оријенталног деспота утицала је и на разне интерпретације по питању његовог односа према религији. Постављала се занимљива дилема да ли је највећи освајач старог вијека остао привржен традиционалној хеленској религији или је све уочљивија промјена у његовом понашању и начину владавине утицала и на прихватање страних божанстава из различитих области покореног Персијског царства. Употреба наративних, нумизматичких и епиграфских извора наговјештава одговор на недоумицу. Александар је до краја живота одржао побожност и искрено поштовање грчких богова. Указивао је почасту цијелом олимпијском пантеону, али и осталим божанствима и херојима из хеленске традиције и митологије. Примјери усвајања страних религија и култова, попут оних у Египту или Вавилону, били су политички мотивисани. Државни интереси су наметали такав став да би нови владар свијета и кроз вјеру легитимисао свој положај. Александрови богови заштитници су увијек остали грчки, а тек је хеленистичко доба донијело право мијешање великих цивилизација и различитих религијских система.

Кључне ријечи: Александар Македонски, грчка религија, богови и хероји, источњачки култови.

*

Александар Македонски представља једну од најзначајнијих фигура у цјелокупној људској историји. Његова владавина (336-323. п.н.е.) и дјеловање су оставили значајне посљедице по каснија раздобља и утиснули трајан и неизбрисив печат на будући ток догађаја. Оно по чему је македонски краљ остао најбоље упамћен је свакако војничка црта његове личности. Због својих импозантних освајања је касније од Римљана и добио надимак Велики. Можемо рећи потпуно заслужено. Александар је за противника имао Персијско царство, најмоћнију државу оног времена. Ахемениди су владали највећим царством у историји до тада, царством које се протезало од Хелеспонта до Индије, те од централне Азије све до јужних граница Египта. Персија је обухватала већи дио тада познатог свијета и

* trifkovicdimitrije@gmail.com

прво право свјетско царство.¹ Под утицајем пристрасних грчких наративних извора дуго је у историографији преовладала слика Персије као декадентне оријенталне деспотије и монархије која је изнутра била трула и спремна за распад. Ипак, укључивањем изворне персијске документарне и археолошке грађе током XIX и XX вијека, овај концепт је коначно напуштен.² Данас посматрамо Ахеменидско царство као снажно, прилагодљиво и прагматично све до његових посљедњих година. Ту тезу доказује и мудра одбрамбена политика посљедњег ахеменидског владара Дарија III и велики напори које је Александар морао подузети како би срушио свог непријатеља. Наиме, био је приморан да води три велике отворене битке, да опседа утврђене градове по неколико мјесеци, бори се са побунама у позадини и упорним герилским отпором, те силом и уз велике напоре осваја једну по једну источну сатрапију.³ Овакву одбрану дефинитивно не бисмо могли очекивати од државе која је била у стању унутрашњег распада, него само од још увијек чврсте и ефикасне организације и управе. Са тим у виду, Александрова достигнућа изгледају свакако још импресивнија.

У данашње вријеме постоје и другачија мишљења. Неки аутори покушавају да умање величину Александровог војничког генија. Тако се придаје изузетан значај потпуном помрачењу Мјесеца 20. септембра 331. године старе ере као лошем астролошком предзнаку. Из тога поједини писци извлаче претпоставку да је цијела верзија догађаја из грчких извора измишљена, те да је битку код Гаугамеле одлучило сујевјерје персијских војника који су усред битке напустили свог краља Дарија III и побјегли из страха од неповољних знакова на небу.⁴ Без обзира на овакве појединачне случајеве другачијег тумачења одређених епизода или ситних детаља, остаје неспорна чињеница да је Александар био генијалан војсковођа. Можда и највећи освајач у читавој историји. Он је наслиједио и у бројним борбама додатно оснажио заиста непобједиву, најувјежбанију и најбољу војску цијелог старог вијека. Сву силу и суровост такве ратне машинерије осјетили су на својој кожи покорени и побијеђени народи.⁵ И не само то, млади македонски краљ је сам учествовао у свим борбама и увијек храбро водио своју војску. Извори нам набрајају многе ране које је задобио на

¹ За кратак преглед историје Ахеменидског царства вид. *Achaemenid Dynasty*, The Encyclopedia of Ancient History, Oxford, 2013, 32-36.

² Thomas Harrison, *Respectable in Its Ruins: Achaemenid Persia, Ancient and Modern*, A Companion to Classical Reception, Oxford, 2008, 51-52.

³ Амели Курт, *Стари Исток: од 3000. до 330. године п. н. е.*, II, Београд, 2004, 702

⁴ Oliver Potežica, *Drevna Persija. Persijanci: ratnici i diplomate*, Beograd, 2007, 335-341.

⁵ A. B. Bosworth, *Alexander and the East: The Tragedy of Triumph*, Oxford, 1996, 9-27

скоро сваком дијелу тијела и од најразличитијих врста оружја.⁶ Рат је био његова опсесија до самог краја живота. На том пољу је остварио несумњиво своје највеће успјехе. Гигантским освајањима Александар је створио нови свијет у којем су грчка култура и језик освојили непрегледна пространства на истоку и спајали се са новим и другачијим цивилизацијама. Овај период историје уобичајено називамо хеленистичким и он траје све до уздизања Рима као једине свјетске силе у I вијеку прије Христа. Уз одређене другачије приједлоге, скоро је општеприхваћено да хеленизам почиње са Александром Великим.⁷

Засљењујући успјеси македонског краља су још у античка времена привлачили пажњу учених људи и интелектуалаца. Они су покушавали да разјасне узроке таквог тока догађаја и како је Александар могао да оствари тако велика дјела. Атински филозоф и државник Деметрије Фалеронски је приписао суровим и чудним ђудима Тихе пропаст Персије и уздизање Македоније као свјетске силе.⁸ Према таквом схватању, цјелокупна историја је резултат необјашњивог дјеловања богова и сам Александар је један од инструмената за провођење њихове воље. Тихе је код старих Грка била богиња судбине која свим људима на земљи дијели срећу или несрећу у складу са њиховим заслугама.⁹ Другачије тумачење је најбоље изразио Плутарх. Он на неки начин забрањује умањивање Александрове славе и пориче тврдњу да је он само дјело Фортуних срећних руку.¹⁰ Напротив, истиче да чувени освајач своје успјехе дугује првенствено властитим врлинама и напорима. Превласт над цијелим тадашњим свијетом је добио тешким трудом уз много проливане крви и рана, многе непреспаване ноћи, непрестане крваве борбе против небројених племена и војничке силе, непрелазних ријека и планина.¹¹ Плутарх је иначе познат као Александров апологета који у свом спису доноси слику македонског владара као ратника-филозофа како преноси напредну хеленску цивилизацију и законе међу дивље и варварске народе у Азији. Обје теорије су имале своје присталице и оне убједљиво показују подијељеност умних људи антике по овом питању.

Слична ситуација је и данас. У мору литературе о Александру можемо прочитати потпуно опречне ставове разних аутора, од величања највећег

⁶ Plut. *Mor. De Alex. fort.* I.2.

⁷ A. B. Bosworth, *Alexander the Great and the Creation of the Hellenistic Age*, The Cambridge Companion to the Hellenistic World, Cambridge, 2006, 9.

⁸ Polyb. XXIX.21; вид. Michel Austin, *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest. A Selection of Ancient Sources in Translation*, Cambridge, 2006², 60-61.

⁹ Friedrich Wilhelm Hamdorf, *Griechische Kultpersonifikationen der Vorhellenistischen Zeit*, Mainz, 1964, 37-39.

¹⁰ Фортуна је римски пандан грчкој Тихи и означава такође богињу судбине и среће.

¹¹ Plut. *Mor. De Alex. fort.* I.1-2.

освајача и најутицајније личности у историји до истицања негативних страна његове личности попут тиранске и ауторитарне природе, убиства многих блиских сарадника или правог покоља и затирања разних непокорних племена и народа. Међутим, све остале карактеристике Александра као човјека и владара су дијелом остале у сјенци ратова, похода и његовог војничког генија. А и сви ти остали аспекти живота и владавине су такође јако интересантни и са значајним посљедицама по каснија историјска раздобља. Историографија данас посматра Александра Великог као комплетну личност у оквирима и условима друге половине IV вијека старе ере, гдје су ратови само једна важна коцкица у склапању цијелог живописног и задивљујућег портрета и мозаика. Једна управо таква тема је Александров однос према религији.

Александар је рођен 356. године старе ере у средини која је културно и религијски била потпуно хеленизована. Античка Македонија је била веома сродна сусједној ужој Хелади па су грчки културни утицаји, као тековина развијеније и напредније цивилизације, били итекако присутни и разумљиви. Та блискост два народа се огледала посебно на пољу религије, гдје су Македонци прихватили грчка божанства, вјерске обреде и светковине, као и сам Олимпијски пантеон. Стога није изненађење да је владајућа македонска династија Аргеада изводила своје поријекло од Херакла, а постојбином сматрала Аргос на Пелопонезу.¹² Одрастајући у таквој средини, Александар је природно апсорбовао грчки вјерски систем. Поред таквог окружења, други битан фактор представљали су његови родитељи. Са очеве стране био је Хераклид и потицао директно од Зевсовог сина Херакла, док је мајчина лоза вукла коријене од Ахила преко породице Еакида и Ахиловог сина Неоптолема који је некада владао Епиром.¹³ Овако исконструисана и измишљена генеалогичка модела је у младом Александру само да учврсти религијски жар и подстакне жељу да се покаже достојним тако славних предака.

О правој побожности млади принц је имао прилику да доста научи непосредно од својих родитеља. Македонски краљ Филип II (359-336) наступао је као ватрени бранилац и поштоватељ грчких светиња и религије. Сигурно у томе морамо посматрати и политичке мотиве Филипа као генијалног државника и дипломате који покушава да се наметне хеленском свијету као лидер и ујединитељ који ће их касније повести у праведан осветнички рат против Персијанаца који су у прошлости оскрнављивали грчке храмове и света мјеста, али никако не можемо потпуно искључити његову искрену побожност. Због тога Филип настоји да јавно покаже своја богоугодна дјела када год има прилику: након побједи над Олинтом

¹² Carol G. Thomas, *Alexander the Great in his World*, Oxford, 2007, 120-121.

¹³ Plut. *Vit. Alex.* 2; Diod. Sic. XVII.1.5.

приређује раскошну свечаност на фестивалу Зевса Олимпијског у Дијуму, или иступа као чувар највећих хеленских светиња и заштитник Аполоновог светилишта у Делфима од безбожних Фокиђана.¹⁴ Илустративни су и новци које је ковао за вријеме своје владавине. То су новци у типичном грчком стилу и на њима између осталог видимо главу Зевса Олимпијског, главу Херакла или неки од његових симбола попут батине и лука, главу Аполона са краћом коврцавом косом или младог наог јачача који симболише побједу краљевог тркаћег коња на Олимпијским играма.¹⁵ Са друге стране, утицај мајке Олимпијаде на Александра је био изузетно јак у сваком смислу. Као епирска принцеза свјесно је инсистирала на Ахилу као чувеном претку и подстицала сина да се труди да опонаша његова славна дјела и подвиге. Сама Олимпијада је била врло побожна жена посвећена и у неке мистеријске култове. Учествовала је у самотрачким мистеријама, као и у орфичким и дионисијским бакханатским обредима.¹⁶ Оргијастичка слава су понекад подразумијевала и ношење великих змија у култном заносу, па је Олимпијада имала статус необичне и помало страшне краљице. Из свих поменутих околности и окружења јавља се лик Александра као религиозног владара који поштује грчки вјерски систем и труди се да угоди боговима у свакој прилици.

Историјски извори свједоче о Александровом односу према цијелом хеленском пантеону. Ипак, посебно се истиче пет божанстава која је он сматрао покровитељима и којима је указивао нарочиту пажњу. То су Зевс, Херакле, Атина, Дионис и Аполон. Они се често појављују у изворима као прави краљеви патрони.¹⁷ С обзиром да је Зевс био врховни бог старих Грка, јасно је да је македонски владар показивао јаку приврженост према њему. Имао је и додатни лични мотив јер се вјеровало да владајућа династија Аргеада преко Херакла потиче управо од Зевса. Због тога ће Александар касније почети да се назива Зевсовим сином и тај правац ће узроковати значајне посљедице по његову владавину. Имајући у виду моћ Зевса као господара олимпијског пантеона и самих људи на земљи, краљ се посебно обраћао њему за помоћ у ратним ситуацијама и опасностима. Тако је Александар прије похода на Персију примио велике жртве боговима и приредио свечане игре у част Зевса и муза у граду Диону у Македонији.¹⁸ Након што је савладао Гете на Дунаву, примио је жртве Зевсу Сотеру,

¹⁴ Ernst Fredricksmeier, *Alexander's Religion and Divinity, Brill's Companion to Alexander the Great*, Leiden – Boston, 2003, 254.

¹⁵ Charles Seltman, *Greek Coins. A History of Metallic Currency and Coinage down to the Fall of the Hellenistic Kingdoms*, London, 1933, 199-201.

¹⁶ Plut. *Vit. Alex.* 2.

¹⁷ E. Fredricksmeier, *Alexander's Religion and Divinity*, 261.

¹⁸ Diod. Sic. XVII.16.3.

Хераклу и самој ријечи Дунаву која му је омогућила сигуран прелазак.¹⁹ И током највећих битака са Даријем III уздао се у наклоност врховног грчког бога. Послије побједи код Иса 333. године старе ере поставио је три жртвеника у знак захвалности. Један од њих био је посвећен наравно Зевсу.²⁰ Ноћ пред битку код Гаугамеле владала је неизвјесност за сутрашњи исход у македонском табору. Сам Александар је био уплашен и позвао је свог главног врача Аристандра да жртвама покушају умилостивити богове. Прочитане су многе молитве и поново се од Зевса очекивала добра воља.²¹ Из наведених примјера се види улога овог бога у питањима рата и војне вјештине. Лична краљева наклоност као Зевсовог сина се понекад наглашава у изворима. Након предаје Сарда Александар је ушао у град и тражио згодно мјесто за подизање храма посвећеног Зевсу. Наводно је сам бог преко обилног плјуска и грмљавине указао на краљевски двор као право мјесто.²² Ова уљепшана епизода је требала да покаже посебан однос Зевса према свом сину, те су временске прилике послужиле као порука о најпогоднијој локацији за изградњу храма у лидијској престоници. Поштовање које је Александар указивао Зевсу током своје владавине оставило је трага и на нумизматичком материјалу. Многи новци носе представу сједећег Зевса, муњу или орла као његове симболе, фигуру Зевса који сједи на престолу а у рукама држи орла и скиптар као симбол моћи и власти.²³

Други Александров бог патрон био је Херакле. Познато је да је македонска династија Аргеада изводила поријекло од овог божанства, и зато је млади краљ имао додатну жељу да ревносно поштује свог славног претка. Помињане ратне ситуације су захтијевале и подршку Херакла као великог јунака који је у своје вријеме извршио немогуће задатке и подухвате. Тако су побједи над Гетима²⁴ и над Даријем код Иса²⁵ овјековјечене подизањем жртвеника и приношењем жртви и молитве у част Херакла, уз друге богове. Осим славе и великог дијела Блиског Истока, тријумф у кланцима Киликије је Александру донио још једну радост. Међу бројним заробљеницама налазила се и прелијепа Барсина у коју се млади освајач одмах заљубио. Извори нам кажу да је из те љубави Александар касније добио ванбрачног сина и да му је дао звучно име Херакле.²⁶ Јасно је да

¹⁹ Arr. *Anab.* I.4.

²⁰ Curt. III.12.

²¹ *Ibid.* IV.13.

²² Arr. *Anab.* I.17; вид. C. Thomas, *Alexander the Great in his World*, 200..

²³ Martin Jessop Price, *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus*, Zurich – London, 1991, 27-30.

²⁴ Arr. *Anab.* I.4.

²⁵ Curt. III.12.

²⁶ Just. *Epit.* XI.10.

овакво име свједочи о посебном краљевом односу према цијењеном богу и родоначелнику династије. Барсина је била кћерка Артабаза, угледног персијског аристократе и сатрапа, који је претходно био политички изгнаник из Персије на двору Филипа II у Пели.²⁷ Политичка употребљивост мита о Хераклу као божанском претку Аргеада показала се веома брзо након битке код Иса. Александар је одмах кренуо у Феникију да заузме богате и моћне приморске градове. Сви редом су му отварали своја врата и предавали се без борбе, осим најважнијег и најјачег феничанског града Тира. Зато је македонски краљ поставио захтјев да буде пуштен у само градско утврђење на малом острву и да тамо принесе жртву Хераклу као свом прародитељу.²⁸ Када су Тирани то одбили, почела је вишемјесечна тешка опсада. Једностранни наративни извори пишу о вјерској позадини сукоба и прећуткују цијелу истину. Иза Александрове формалне религиозне жеље скривала се права намјера да град пусти освајача у своје зидине и преда се без борбе. За краља је од виталне важности било освајање цијелог феничанског приморја како би се тиме неутралисала главна база персијске поморске доминације. Док год су бродови персијских поданика господарили Средоземним морем Александар није могао бити сигуран у успјех свог освајачког похода. Због тога је прича о Херакловом светилишту у Тиру послужила као добар изговор за напад. Заправо, радило се о главном градском богу заштитнику Мелкарту кога су Грци идентификовали као Херакла.²⁹ Стари Хелени су иначе имали обичај да често поистовјећују разна страна божанства са својим индигеним боговима на основу било какве изражене сличности. Тај процес је касније назван појмом *interpretatio graeca*.³⁰ На крају, македонска војна сила је уз велике жртве надвладала. Бијесан због изузетно тешке седмомјесечне опсаде, Александар је наредио да се град запали а цјелокупно преостало становништво побије или прода у робље. Једино су се спасили они који су потражили уточиште у самом Херакловом храму или другим светилиштима.³¹ Александар је ипак на крају принио жртве Хераклу, само у разрушеном и опустошеном Тиру. И новац из периода његове владавине показује значај овог бога за краљевску идеологију. Поједини златни и сребрни новчићи носе лик голобрадог Херакла или лук и батину као његове атрибуте.³² Јасна је улога овог бога патрона за краљев религијски систем али и политичка позадина истог. Зато

²⁷ C. Thomas, *Alexander the Great in his World*, 215.

²⁸ Arr. *Anab.* II.16; Curt. IV.2; Diod. Sic. XVII.40.2-3; Just. *Epit.* XI.10.

²⁹ E. Fredrickmeyer, *Alexander's Religion and Divinity*, 263.

³⁰ Scott B. Noegel, *Greek Religion and the Ancient Near East, A Companion to Greek Religion*, Oxford, 2007, 32.

³¹ Curt. IV.4.

³² M. J. Price, *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus*, 30.

су побијеђени житељи Тебе 335. године молили за милост позивајући се на олакшавајућу околност да је Херакле рођен баш у том граду.³³ Међутим, македонски владар није попустио и Теба је срањена са земљом. Издаја општехеленског мира и дизање побуне у краљевој одсутности морали су се најоштрије казнити. То је била сурова лекција за све грчке полисе. Државни интереси су ипак били изнад тананих вјерских осјећаја и традиција.

Атина је још једна богиња заштитница ратника којој се Александар молио за помоћ при војним подухватима. Један од три жртвеника на бојном пољу код Иса био је посвећен овој богињи, а ноћ пред кључну битку код Гаугамеле краљ приноси усрдне молитве и Атине Ники да би му подарила сутрашњу побједу.³⁴ У Илијади се Атина појављује као активна учесница у Тројанском рату и Ахилова главна помоћница. Угледајући се на славног претка са мајчине стране, Александар прави низ добро промишљених пропагандних потеза. Након преласка Хелеспонта 334. године искрцао се близу остатака Илиона и принио свечане жртве Атине Тројанској.³⁵ Затим је отишао у Атино светилиште и поново жртвовао богињи. Ту је оставио свој штит а узео највреднији завјетни штит и носио га са собом у свим будућим борбама.³⁶ Убрзо је ово посвећено одбрамбено оружје показало своју заштитничку моћ. Македонски краљ је сматрао да му је оно помогло у првој великој фронталној битки са Персијанцима на Гранику 334. године, па је у знак захвалности за велику побједу послао три стотине комплетних персијских сјајних оклопа у Атину као поклон истоименој богињи ратници. Такође, исти тај завјетни штит му је током похода у Индију спасио живот. Приликом опсаде једног града народа Малијаца, Александар се нашао окружен непријатељима унутар утврђења у пратњи само тројице македонских војника. Био је озбиљно рањен стријелом у груди, изгубио је много крви и онесвијестио се. Тада је скоро мртвог краља заштитио соматофилак Пеукеста и покрио га светим штитом из Атиног храма.³⁷ Ускоро су Македонци пробили зидине града и у осветничком гњеву извршили прави масакр убијајући редом све становнике на које су наишли. Срећом по њих, краљ је преживио тешко рањавање у прса. Наравно да је Пеукеста касније богато награђен за показано јунаштво и пожртвовање. Али то није умањило вјеровање у заслуге саме Атине кроз свети штит из њеног храма. Александар је током цијеле владавине настојао да укаже достојне почести овој богињи заштитници. Тако је у духу правог добротинитеља према малоазијским грчким градовима направио храм Атине

³³ Just. *Epit.* XI.4.

³⁴ Curt. III.12; IV.13.

³⁵ Plut. *Vit. Alex.* 15.

³⁶ Diod. Sic. XVII.18.1.

³⁷ Arr. *Anab.* I.16; VI.9-10.

Полиаде у Приени.³⁸ Овај акт се може повезати са његовом улогом лидера свих Хелена у осветничком рату против Персије. Као хегемон Коринтског савеза имао је свету дужност да казни Ахеменидско царство за разарање храмова и пустошења Грчке током похода 480/479. године прије Христа. Изгледа да је Атина била чувар и покровитељ општехеленске Коринтске лиге.³⁹ Због тога је Александар додатно истрајавао на прописном указивању почастии овој богињи из пропагандних разлога. Требало је мотивисати Грке да се боре против Персије, те још важније, сачувати мир у позадини и спријечити избијање устанка док се македонска војска налазила у Азији. Нумизматички материјал пружа лијеп увид. Златни статери на једној страни приказују главу богиње Атине са украшеним коринтским шљемом, а на другој богињу Нику која у рукама држи вијенац и јарбол.⁴⁰ Символика новчића је веома упадљива. Од богиње ратнице се очекује обилата помоћ и побједа у надолазећем сукобу, а јарбол брода може да оживи успомене на славни поморски тријумф код Саламине 480. године. Сигурно се у Александровом уму рађала мисао да би Ника могла да баш на његову главу стави побједнички вијенац.

Дионис је обожаван у античкој Македонији и много прије IV вијека старе ере, те је изгледа имао важну улогу у званичној државној религији.⁴¹ Вјероватно се увођење култа овог божанства одвијало паралелно са процесом хеленизације и прихватања грчког језика, културе и цивилизације. Александрова мајка Олимпијада је ревностно поштовала Диониса и била активно укључена у дионисијске оргијастичке светковине и процесије. Често је у бакханатском заносу носила крупне змије и предводила мистеријске обреде и разуздана славља.⁴² Тако је Александар од раног дјетињства могао постати привржен Дионису угледајући се на своје најближе окружење. Касније као македонски краљ се трудио да стриктно извршава све вјерске обреде у част овог бога и тиме стекне његову нарочиту наклоност. Убиство Клита у пијаној теревенци и свађи је код Александра убрзо изазвало жаљење због учињеног злочина. Тада је краљ размишљао да је та несрећа настала као посљедица гњева Диониса, којем је заборавио да на вријеме принесе уобичајену годишњу жртву.⁴³ Због тога је увријеђени бог послао казну на тај начин што је македонском владару вином помутио разум у пијаној препирци и навео га да учини тако страшан преступ према блиском сараднику и пријатељу. Касније је пронађено филозофско оправдање убиства

³⁸ Фанула Папазоглу, *Историја хеленизма*, Београд, 2010, 89.

³⁹ E. Fredricksmeier, *Alexander's Religion and Divinity*, 262.

⁴⁰ M. J. Price, *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus*, 29.

⁴¹ E. Fredricksmeier, *Alexander's Religion and Divinity*, 264.

⁴² Plut. *Vit. Alex.* 2.

⁴³ Curt. VIII.2.

али је вјерска порука остала јасна, боговима се морају правовремено и ревностно указивати све потребне почести. Обожавање Диониса је посебно интензивирано након покретања похода у Индију од 326. године прије Христа. Грчка митологија је обиловала причама и легендама о наводном Дионисовом освајању ове далеке земље на крајњем истоку. Сада су ти митови имали практичну сврху да подстакну ратовање у Индији, као и ласкаво додворавање Александру као владару који је дошао до удаљених предјела до којих су прије њега стигли само богови. Тако су Македонци и Грци стигли до индијског града Нисе који је тобоже основао сам Дионис. Становници града су то доказивали обиљем бршљана и винове лозе⁴⁴ који су расли у оближњој природи и планини. Краљ је повео македонску војску у обилазак тих предјела и допустио поштовање бога кроз одмор и уживање у вину. Настало је вишедневно право бакханатско славље уз неумјерено опијање, прављење вијенаца од бршљана, пјевање побожних стихова и играње.⁴⁵ Слична ситуација се поновила послје тешког проласка војске кроз сурову пустињу у Гедрозији 325. године старе ере. Када су стигли у Карманију, Александар је приредио величанствену бакханатску поворку у жељи да имитира самог Диониса. Услиједило је седмодневно славље и кретање пијане колоне кроз Карманију. Учесници процесије су украшени разним драгоцјеностима, цвијећем и бршљановим вијенцима. Свирала се гласна музика уз пратњу лира и фрула, пјевале пјесме у част бога, пиле неограничене количине вина и судјеловало у играма и оргијастичкој разуданости са женама.⁴⁶ У оваквом попуштању војничке дисциплине се не огледа само религијска приврженост према Дионису. Александар је био свјестан тренутка када је требало опустити војску и дати јој одушка од напора. Пролазак кроз гедрозијску пустињу је довео дио војске до крајњих граница издржљивости. Много неборачких учесника марша, као и самих војника, умрло је од посљедица жеђи, глади, несносних врућина и исцрпљености.⁴⁷ Зато је краљ искористио вјерску свечаност да помогне својим људима у опоравку и заборављању гедрозијског ужаса. Знао је да мора водити рачуна о расположењу својих трупа. Пред очима му је била лекција са Хифазиса. Александар је заустављен од властите војске и само је она била кадра да спријечи даљи поход у Индију до краја свијета и Океана.

Аполон је био пети краљев бог патрон. Постоји више разлога за посебно поштовање овог божанства. Александар је од свог оца Филипа II уз владарски положај наслиједио низ званичних функција у грчком свијету.

⁴⁴ Ове двије биљке су код старих Грка сматране за Дионисове биљке и као његови симболи.

⁴⁵ Arr. *Anab.* V.1-2; Curt. VIII.10; Just. *Epit.* XII.7.

⁴⁶ Arr. *Anab.* VI.28; Curt. IX.10; Plut. *Vit. Alex.* 67; Diod. Sic. XVII.106.1.

⁴⁷ John D. Grainger, *Alexander the Great Failure. The Collapse of the Macedonian Empire*, London, 2007, 84.

Међу њима је била и позиција главног члана Делфијске Амфиктионије.⁴⁸ Са два гласа у овом вијећу, могао је великим дијелом да утиче на унутрашње грчке послове кроз дјеловање у оквиру најважнијег хеленског пророчишта и светилишта. На тај начин се наметао као природни заштитник грчких светиња и улоге самог Аполона. Сматрао је свакако потребним да посјети Делфе прије покретања похода на Персију. Међутим, пророчица Питија је одбила да дође у храм и предвиди будућност јер су у току били тзв. злосрећни дани током којих није требало давати пророштва. Та ситуација није пореметила одлучног Александра. Он је на силу одвукао до светилишта и тражио одговор на своје питање. Збуњена Аполонова свештеница је тада рекла краљу да је непобједив.⁴⁹ Александар је наравно био задовољан ријечима које је чуо. Оне су му давале додатно самопоуздање и храбриле га током свих потешкоћа у будућим ратним подухватима. Још неке епизоде током кампање показују исту вјерску приврженост. Током опсаде Тира преплашени становници града су везали статуу Аполона златним оковима и ужадима за постоље, покушавајући сујевјерно тиме да спријече божије напуштање славног феничанског насеља. У овој статуи треба видјети неко локално божанство које су Македонци и Грци на основу одређене сличности поистовијетили са Аполоном. У сваком случају, Тир је освојен након седам мјесеци тешке опсаде. Када је ушао у град и принио прописне жртве, Александар је скинуо златне ланце са статуе и заповједио да се бог од тада назива Аполон „Александров пријатељ“.⁵⁰ Краљ је вјеровао да му је, уз Херакла наравно, овај бог помогао у остваривању побједе над моћним и гордим Тиром. Затим, поново је жртвовао Аполону у Карманији током коначног покоривања ове сатрапије.⁵¹ Александров однос према Аполону се можда најбоље види кроз догађаје у вези са пророчиштем у Дидими. Наиме, ово светилиште у близини Милета је настало ширењем пророчке моћи из матичног Аполоновог средишта у Делфима на западну обалу Мале Азије. Легендарни Бранхус је одиграо кључну улогу у оснивању пророчишта у Дидими. Због тога су његови насљедници, тзв. Бранхиди, чинили једину свештеничку породицу која је прорицала будућност током генерација, инспирисана утицајем и милошћу Аполона. Тако је било све до 494. године старе ере, када су Персијанци опљачкали храм.⁵² То је била освета Милету за подизање и вођство Јонског устанка против Ахеменидске империје. Пророчиште је дефинитивно запустило и престало да говори када су га Бранхиди опустошили и у страху од одмазде побјегли у дубину Азије

⁴⁸ C. Thomas, *Alexander the Great in his World*, 206.

⁴⁹ Plut. *Vit. Alex.* 14.

⁵⁰ Diod. Sic. XVII.46.6.

⁵¹ Arr. *Anab.* III.27.

⁵² О Аполоновом пророчишту у Дидими код Милета вид. Sarah Iles Johnston, *Ancient Greek Divination*, Oxford, 2008, 82-90.

заједно са Ксерксом приликом његовог повратка из неуспјешног похода на Хеладу. Срећнија времена су наступила тек после отприлике вијек и по, када је Александар III Македонски обновио пророчиште и ставио га под управу града Милета а не једне породице као што је раније био случај. Светилиште се са своје стране прописно одужило шаљући краљу низ повољних пророштава, од којих су најбитнија била она да је он заиста Зевсов син, да ће побједити Дарија III и да ће персијски владар ускоро умријети.⁵³ Још су антички аутори у оваквом ставу пророчишта видјели обично ласкање које је изворно записао Калистен. Ипак, Александров религијски жар по овом питању избија у још једној прилици. Освајајући сатрапију Согдијану током 329. године наишао је на потомке побјеглих Бранхида у једном граду. Након краћег размишљања, издао је војсци наређење да побије све чланове овог рода на које наиђе.⁵⁴ Иако неки историчари сумњају у истинитост ових вијести, оне се потпуно уклапају у општу сурову слику краљевог ратовања у Согдијани и Индији.⁵⁵ Александар је такође сво вријеме наступао и као хегемон Коринтског савеза, те осветник свима онима који су направили неко светогрђе према хеленским светињама. У том контексту описана епизода има смисла и јасну пропагандну поруку. Пустошење Аполоновог пророчишта је представљало тежак злочин који се није могао оставити без казне.

Осим ових пет главних, извори су нам оставили траг Александровог поштовања и осталих богова грчког пантеона. Он је редовно приносио жртве божанствима са Олимпа и понашао се као прави побожни Хелен.⁵⁶ Његов поход је окончан на обалама ријеке Хифазис у Пенцабу. Војска је просто одбила да настави бесконачно ратовање по удаљеним и непознатим земљама. Да би означио крај освајања и повратак трупа, Александар је на обали ове индијске ријеке подигао дванаест великих жртвеника.⁵⁷ Несумњиво су били намијењени за 12 олимпијских богова. Овакав поступак је био пун симболике. Њиме се није биљежила само природна граница до које је дошао млади освајач у свом походу који је кренуо из удаљене Пеле у Македонији. То су били и споменици захвалности боговима за све дотадашње успјехе и побједи. Такође, тиме је постављена међа свијета који је познавао хеленске богове према варварском свијету који се клањао другачијим и мање моћним божанствима. Поред уопштене слике олимпијског пантеона, Александар се молио појединачно и осталим грчким боговима у складу са различитим ситуацијама у којима се нашао. Приликом марша кроз Киликију краљ се

⁵³ Strabo XVII.1.43; S. Johnston, *Ancient Greek Divination*, 84.

⁵⁴ Curt. VII.5

⁵⁵ E. Fredricksmeier, *Alexander's Religion and Divinity*, 266.

⁵⁶ C. Thomas, *Alexander the Great in his World*, 62.

⁵⁷ Arr. *Anab.* V.29; Diod. Sic. XVII.95.1.

озбиљно разболио након купања у леденој води ријеке Кидно. Постојала је и бојазан да ће умријети од последица јаке грознице и прехладе. Након брзог оздрављења примио је у граду Солу жртве и организовао свечане игре и музичка такмичења у част Асклепија.⁵⁸ На тај начин је желио да се захвали грчком богу медицине и љекарске вјештине за излечење у веома битном тренутку када је слиједила битка код Иса. Послије задивљујуће побједице над индијским краљем Пором на ријеци Хидаспу 326. године прије Христа, Александар је жртвовао Хелиосу.⁵⁹ Сматрао је потребним да се захвали богу Сунца за успјешан исход борбе којом је дошао до најудаљенијих предјела на истоку. И у томе има доста симболике, Сунце излази на истоку а македонски владар је вјеровао да је Индија најисточнија земља која уједно означава крај свијета и након које се простире само непрегледна вода океана. Када је ушао у Ефес, Александар је примио жртве Артемиди и градске порезе, који су до тада плаћани Персијанцима, преусмјерио на обнову њеног храма у самом полису.⁶⁰ Тиме је учинио велику услугу граду и побожно дјело у част Артемиде као заштитнице Ефеса. Богињу Нику је представљао на златним статерима које је ковао. Реверс појединих новчића приказује Нику како стоји окренута на лијеву страну. У испруженој десној руци држи вијенац, док јој је у лијевој руци јарбол брода.⁶¹ Од богиње побједице се очекивала помоћ и тријумф у рату против Персије који је покренут само двије године након краљевог ступања на престо. Александар је приносио жртве Посејдону приликом преласка Хелеспонта и за срећан повратак његове флоте од ушћа Инда све до Персијског залива и ушћа Еуфрата и Тигра.⁶² Краљ је у море бацао течне жртве као и бикове заклане у ту сврху. Тиме је требало умилостивити бога мора за безбједну пловидбу велике морнарице. Жртве су у оба случаја биле повољне. Александар се успјешно превезао преко Хелеспонта и дошао у Азију, а његова флота се безбједно усидрила у лукама Персијског залива.

Дакле, видимо генералну слику Александра као побожног владара који се максимално труди да удовољи боговима на исправан начин. Ту обавезу му је добрим дијелом наметао и сам положај македонског краља. По устаљеном обичају, као врховни суверен био је дужан да обавља и улогу високог свештеника те посредника између богова и самог македонског народа. Због тога је стално током живота приносио жртве и молитве, тумачио вољу богова уз помоћ пророка и жреца, организовао ритуална чишћења од гријеха, свечане процесије, игре и такмичења у част богова

⁵⁸ Arr. *Anab.* II.5; Curt. III.7.

⁵⁹ Diod. Sic. XVII.89.3; Curt. IX.1.

⁶⁰ Arr. *Anab.* I.17-18; Ф. Папазоглу, *Историја хеленизма*, 89.

⁶¹ M. J. Price, *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus*, 29.

⁶² Arr. *Anab.* I.11; VI.19.

и све остале потребне обреде. Све те религијске дужности је обављао или на дневном нивоу или приликом појединих посебних догађаја у току владавине.⁶³ Вративши се у Вавилон, краљ је 323. године старе ере примио посланства из готово свих крајева тадашњег свијета. Да би се направио ред у протоколу, наредио је да се прво приме емисари из грчких светилишта и то по њиховој слави. Тако су на почетку саслушани посланици из Елиде, Амонове оазе у Сиви и Делфа.⁶⁴ Тим чином је Александар указао највеће могуће поштовање представницима ових светих мјеста, издвајајући их испред осталих делегата и свих политичких задатака. Показао је бригу за религију и обожавање Зевса Олимпијског, Амона-Зевса и Аполона. Можда и највећи доказ краљеве искрене религиозности јесу његови посљедњи дани. Суочен са смртном болешћу и јаком грозницом, није одступао од уобичајеног вјерског протокола. Сваки дан је приносио жртве боговима по устаљеном распореду. Иако му се здравље сваког дана више погоршавало, наставио је са прописним обављањем обреда. Чак и када је потпуно изгубио снагу и могућност кретања, наређивао је да га на носилци однесу до жртвеника и тамо је једва приносио уобичајене свакодневне жртве.⁶⁵ Умирући краљ је сматрао да је неопходно да ревностно обавља своје вјерске дужности до посљедњег дана живота. Тако је и било. Александар је након тога пао на постељу и убрзо умро. Сама чињеница да је толико времена и енергије трошио на жртвовање боговима у тренуцима када је и сам морао бити свјестан своје скоре смрти, довољно говори о његовој побожности и нади да ће богови то препознати на другом, оноземаљском, свијету.

Александрова религиозност је у складу са типичним мјерилима оног времена у себи носила и јаке карактеристике сујевјерја. Тежило се у свакој прилици за тим да се протумаче скривене поруке богова или да се покуша сазнати њихова воља. Предвиђање будућности је било посебно корисно у ратном походу, када се вјеровало да наклоност богова може бити одлучујући фактор за побједу на бојном пољу. Због тога је краљ током цијеле војничке кампање непрестано водио са собом групу пророка од којих је најважнији и најцјењенији био Аристандер.⁶⁶ Његов задатак је чинило тумачење воље богова и савјетовање македонског владара у складу са тим. То је представљало право умијеће и тајновиту вјештину која је била доступна само уском кругу одабраних људи. Аристандер је могао да предвиди будуће догађаје и открије намјере богова на основу разних знамења и гатања као што су изнутрица жртвоване животиње, лет или понашање

⁶³ E. Fredricksmeier, *Alexander's Religion and Divinity*, 256.

⁶⁴ Diod. Sic. XVII.113.4.

⁶⁵ Arr. *Anab.* VII.25; Plut. *Vit. Alex.* 76; вид. C. Thomas, *Alexander the Great in his World*, 64.

⁶⁶ S. I. Johnston, *Ancient Greek Divination*, 116.

птица, временске прилике, снови итд.⁶⁷ Од правилног разумијевања ових знакова зависио је исход многих догађаја. Краљево сујевјерје се нарочито истакло у његовој посљедњој години живота када је од Халдејаца добио пророчко упозорење да не улази у Вавилон јер ће он бити мјесто његове смрти. Знајући за свјетску славу халдејских врачара као прорицатеља будућности, улогорио се у близини града и није смио да уђе. На крају је ипак ступио у Вавилон након убјеђивања Анаксарха и других грчких филозофа. Они су утицали на краља објашњењем да судбина није позната смртницима и да се не може ни у ком случају промијенити или избјећи.⁶⁸ Хеленски рационализам је за тренутак савладао оријенталну мистичну пророчку вјештину. Александар је одбацио празновјерна нагађања и ушао у Вавилон са великом славом. Ипак, та самоувјереност је била кратког даха. Никако није могао да избаци из главе неповољна знамења па се потпуно предао утицају мага и врачара. Непрестано је приносио жртве боговима, обављао ритуалне обреде очишћења од гријехова и гатао по изнутрицама животиња и на сваки други начин.⁶⁹ Страх од блиске смрти је допринио пуном тријумфу празновјерја.

Међутим, у овоме не треба гледати надмоћ сујевјерја над разумом и државничким интересима. Александар је итекако знао да употријеби религију у политичке сврхе. Код Фортина је остала записана анегдота да је млади освајач једном приликом током припрема за приношење жртве истакао да му је побједа обећана и прије него што Аристандер обави формално гатање по утроби заклане животиње.⁷⁰ Ова прича открива и један дио стварности. Краљеви жреци су, без обзира на сву своју пророчку вјештину и знање, често морали да воде рачуна о плаховитој и непредвидивој ћуди свог монарха. Епизода са Хифазиса је још илустративнија. Македонска војска је на најисточнијој ријеци Пенџаба просто одбила да настави поход. Аријан нам саопштава да је Александар принио жртве боговима за прелазак ријеке, али да су те жртве биле неповољне. Тек након овог знака божанске сугестије, наредио је крај освајања и повратак трупа.⁷¹ Морамо посумњати у овакву верзију догађаја. Неповољне жртве су могле бити само крајњи добар изговор за повлачење. Са једне стране, краљ се суочавао са отвореном непослушношћу преморене војске која није желјела да настави продор у непознате и негостољубиве земље. Са друге стране, он се свакако добро распитао о јачини краљевства на Гангу које је намјеравао освојити. По свему судећи, приче о огромном броју и снази те индијске војске, посебно њених

⁶⁷ E. Fredrickmeyer, *Alexander's Religion and Divinity*, 267.

⁶⁸ Diod. Sic. XVII.112.4-5; Just. *Epit.* XII.13.

⁶⁹ Plut. *Vit. Alex.* 75.

⁷⁰ Nik Sekunda, *Vojska Aleksandra Velikog*, Beograd, 2006, 7-8.

⁷¹ Arr. *Anab.* V.28.

убитачних ратних слонова, бар приближно су одговарале истини.⁷² У таквој ситуацији Александар је разумно процијенио да не може наставити поход. Лоша знамења су искоришћена као одличан изговор. Он није никада поражен од непријатељске војске нити од властитих трупа, него су богови својом вољом означили крај освајања. Жреци и жртве су инструментализовани за политичке циљеве и пропаганду непобједивог краља. То посредно доказује и судбина Кена, заповједника који је у име цијеле војске јавно иступио и одржао искрен говор о томе зашто не могу и не желе да продуже ратну кампању. Извори наводе да је он убрзо последице повлачења са Хифазиса умро од неке болести.⁷³ Тешко је повјеровати у стицај околности које су довеле до природне смрти Кена. Много је извјесније да је био убијен по директној краљевој наредби. Александрова биографија је пуна убистава најближих сарадника који су се у неком тренутку побунили против његовог ауторитета. Памтио је и светио се за нанесене увреде или непослушност. Кен је вјероватно страдао због показане претјеране смјелости и јавног наступа против краљевих планова.

Александрово дјеловање у потпуном складу са хеленском традицијом огледа се и у односу према херојима. Ово је посебна категорија која се доста разликује од поштовања божанстава и указивања божанских почести. Култ хероја се обилежава за неког истакнутог преминутог појединца који је задужио своју околину или цијели људски род великим добротинама. Херој се за вријеме живота истакао одређеним заслужним дјелима која превазилазе уобичајено човјеково понашање, док након смрти представља неку врсту посредника између људи и богова. Условно их можемо назвати полубоговима. Кључна разлика се састоји у томе да се божанске почести указују само бесмртним боговима или понекад живим људима који су учинили надљудска добра дјела, док се херојске почести додјељују искључиво умрлим јунацима који су за живота оставили неки славан спомен свог постојања. На гробовима хероја се приносе жртве, остављају завјетни поклони и дарови у виду хране и пића. Понекад се граде величанствени надгробни споменици или светилишта, тзв. хероони.⁷⁴ Због свега наведеног, однос према херојима такође може бити одраз побожности и цјеловитог уважавања свих карактеристика једне религије, у овом случају грчке.

Највећи хеленски херој икада био је свакако Ахил. Александар је имао посебан разлог да поштује овог јунака из славне традиције о Тројанском рату због свог поријекла. Већ смо истакли да је његова мајка Олимпијада потицала из епирске владарске породице Еакида која је своју генеалогiju

⁷² A. B. Bosworth, *Alexander and the East: The Tragedy of Triumph*, 74-77.

⁷³ Arr. *Anab.* VI.2.

⁷⁴ О култу хероја као специфичној грчкој творевини вид. David Potter, *Hellenistic Religion, A Companion to the Hellenistic World*, Oxford, 2003, 418-419.

наводно пратила уназад све до самог Ахила. Наиме, Ахилев син Неоптолем, Еаков унук, завладао је Епиром након повратка из Тројанског рата. Додатни ореол овако смишљеној историји породице пружа и сама Ахилова мајка Тетида која је по традицији била нимфа.⁷⁵ Имајући у виду огроман утицај који је Олимпијада имала на свог сина током читавог живота, Александар је одрастао у средини која га је стално подстицала да се угледа на свог славног претка са мајчине стране. Томе је значајно допринијело и његово рано васпитање уз одабране учитеље. Аристотел је посветио пуну пажњу херојском моралу и храбрости као идеалним врлинама којима његов млади ученик треба да стреми. Због тога је припремио посебно издање Илијаде и даровао га краљевићу. Извори кажу да је Александар читавог живота носио ову књигу са собом, и током похода у Азији држао је испод јастука као највећу драгоценост.⁷⁶ Читајући Илијаду, краљ је могао да се детаљно упозна са херојским ратним подвизима грчких јунака. Међу њима централно мјесто припада Ахилу као највећем хеленском ратнику. Засигурно је млади македонски владар познавао Хомеров спјев у детаљима, па је током похода имитирао свог славног претка у свакој могућој ситуацији. Зато Александар није случајно отишао баш у Троју после преласка Хелеспонта и искрцавања војске на обалама Мале Азије. Ту је приредио читав низ симболичних догађаја. Принио је жртве Ахилу и осталим грчким херојима погинулим у Тројанском рату. Ставио је вијенац на Ахилев гроб и принио нарочито богате задушне жртве. Истакао је велику срећу хеленског јунака што је имао Хомера као пјесничког генија достојног да заувјек сачува праву успомену на тако славна дјела. Такође, одбио је наводну Парисову лиру као слабу и немужевну за пјевање о храбрим ратничким подухватима, а показао интересовање за лиру на којој је Ахил свирао и пјевао о јуначким дјелима у кратким тренуцима предаха и одмора.⁷⁷ Цијела ова представа требала је да покаже краљеву побожност и чување свете хеленске традиције. Ипак, у њој се огледа и мудро смишљен пропагандни потез. Још од V вијека старе ере код Грка се појавио процес оријентализације Тројанаца и њихово поистовјећивање са најгорим варварима. То је била последица персијске инвазије 480/479. године након чега су сви народи источно од Хеладе интерпретирани као варвари. Тако је неизбјежно дошло до асимилације Тројанаца са Персијанцима. Александар је био савршено свјестан те чињенице и због тога је наступао као панхеленски осветник за

⁷⁵ Plut. *Vit. Alex.* 2; Diod. Sic. XVII.1.5; C. Thomas, *Alexander the Great in his World*, 62.

⁷⁶ Plut. *Vit. Alex.* 8; вид. E. Fredricksmeier, *Alexander's Religion and Divinity*, 255-256.

⁷⁷ Arr. *Anab.* I.12; Plut. *Vit. Alex.* 15; Just. *Epit.* XI.5; Diod. Sic. XVII.17.3; Plut. *Mor. De Alex. fort.* I.10; Waldemar Heckel, J. C. Yardley, *Alexander the Great. Historical Texts in Translation*, Oxford, 2004, 210.

сва учињена светогрђа. Тиме је у очима Грка давао додатни легитимитет походу на Персију и самој македонској власти над Грчком.⁷⁸ У овом свјетлу треба тумачити неке од мотива за Александров долазак у Троју и обилазак Ахиловог гроба. Уз евидентирање јасног пропагандног разлога, цијела епизода добија пуни смисао.

Александар је подражавао свог ратничког узора током цијелог живота. Трудио се да опонаша његове поступке у сличним ситуацијама. Тако је показао војничку суровост након освајања Газе 332. године прије Христа. Наиме, овај палестински град је пружио веома јак отпор освајачу и сам краљ је рањен стријелом у раме за вријеме опсаде. Послије жестоке борбе и немалих жртава, Газа је ипак освојена на јуриш. Бијесни Александар је одлучио да сурово казни заробљеног Бетида, команданта одбране града. Наредио је да му завежу ноге за коњске кочије и онда су га коњи таквог вукли око града.⁷⁹ Понижени Бетид је на тај начин умро у најтежим мукама. Ова свирепа епизода је заправо имитација Ахиловог односа према мртвом Хектору. Тијело убијеног тројанског принца је на исти начин унакажено пред зидинама Троје.⁸⁰ Хефестионова смрт је веома тешко пала Александру, који је тиме изгубио најближег пријатеља и сарадника. Сви извори једнодушно говоре о претјераној жалости коју је краљ показао. Аријан саопштава да је македонски освајач одсјекао себи косу, изражавајући тиме тугу за преминулим Хефестионом.⁸¹ И у овом чину има симболике и угледања на догађаје из Илијаде. Ахил је одрезао своју плаву косу као знак жалости за убијеним најдражим Патроком.⁸² Људи из Александровог окружења су били свјесни овог подражавања и често су му ласкали и додворавали се на тај начин. Тако у наративним изворима наилазимо на епизоде у којима се намјерно праве паралеле са стиховима из Хомеровог епа. Македонска флота се нашла у великој опасности када је упала у јаке брзаке на ушћу ријека Пенцаба у Инд. Неколико бродова је потопљено а сам краљ се уз знатне напоре изборио са силином ријечног тока и успио да доведе свој брод до обале. Овај подухват је одмах упоређен са Ахиловим подвигом.⁸³ У Илијади је описана његова борба са ријечним богом Скамандром који се побунио јер је ријека постала загађена тројанским лешевима. Наишла је велика поплава али је Ахил успио да се избори са водом и спаси се уз помоћ Посејдона и Атине.⁸⁴ Још један сличан примјер пружа историјско

⁷⁸ Jonathan M. Hall, *Politics and Greek Myth*, The Cambridge Companion to Greek Mythology, Cambridge, 2009, 348-350.

⁷⁹ Curt. IV.6.

⁸⁰ Hom. *Il.* XXII.390-410.

⁸¹ Arr. *Anab.* VII.14.

⁸² Hom. *Il.* XXIII.140-153.

⁸³ Diod. Sic. XVII.97.3.

⁸⁴ Hom. *Il.* XXI.211-382.

дјело Курција Руфа. Ту се Александрова љубав и брак са Роксаном, кћерком пораженог согдијанског великаша Оксијарта, пореди са Ахиловим заљубљивањем у заробљеницу Брисиду.⁸⁵ Питање је колико су те двије ситуације сличне јер је македонски краљ имао и добар политички разлог за тај брак. Њиме се могао користити као додатним алатом за покоривање немирне и бунтовне сатрапије Согдијане. Али, то античким писцима није било толико битно. Акцент се стављао на стално и упорно прављење паралела између Александра и његовог наводног претка Ахила.

Када говоримо о култу хероја, неопходно је још поменути случај Хефестиона. Видјели смо раније огромну тугу коју је његова смрт 323. године старе ере изазвала код Александра. Он је био најбољи краљев пријатељ од раног дјетињства па кроз цијели живот. Касније се истакао и као сарадник који је пратио владара током читавог похода и обављао низ посебних дужности и задатака. На крају је стигао до самог врха македонске војне хијерархије, постајући командант коњице. Након његове смрти, Александар је прогласио општу жалост у цијелом царству. Трошкови велелепне сахране су достигли невјероватан износ од преко 12 хиљада таланата. Ипак, оно у чему се извори не слажу је питање тачног карактера почаста које су додијелене Хефестиону. Јустин и Диодор са Сицилије наводе да је краљ наредио да се вољеном преминулом пријатељу приносе жртве као богу. Наводно је то мишљење потврдио и одговор Амоновог пророчишта у Сиви.⁸⁶ Са друге стране, Аријан и Плутарх изричито кажу да Амонов пророк није дозволио то светогрђе и да је Хефестион по краљевој наредби поштован као херој.⁸⁷ Каснија историјска истраживања су доказала да је друга тврдња тачна. Култ хероја Хефестиона је уграђен у живу јуначку традицију античке Македоније. Тако је у Пели пронађена плоча са ликом Хефестиона као хероја коњаника, док нека жена насупрот њему приноси жртву. Рељеф садржи и натпис који потврђује идентификацију хероја као Хефестиона.⁸⁸

Александрово прихватање многих оријенталних обичаја и институција је утицало на став појединих аутора и по питању религије. Слика македонског краља који се на крају похода претворио у правога источњачког деспота подразумијевала је и усвајање разних страних култова покорених народа. Међутим, тако упроштено посматрање би значило занемаривање саме суштине тог процеса. Александар је просто био приморан на такво дјеловање из политичких разлога. Уколико је желио да створи трајно и функционално

⁸⁵ Curt. VIII.4.

⁸⁶ Diod. Sic. XVII.115.5-6; Just. *Epit.* XII.12.

⁸⁷ Arr. *Anab.* VII.14; Plut. *Vit. Alex.* 72.

⁸⁸ Peter Van Nuffelen, „Le culte des souverains hellénistiques, le gui de la religion grecque“, *Ancient Society*, 29, Leuven, 1998/1999, 178-179.

свјетско царство, морао је пацификовати велике источне цивилизације и придобити њихово становништво. То се, између осталог, могло постићи легализацијом нове власти и новог владара путем религије. Бројни су примјери који потврђују овај принцип. Након уласка у Египат 332. године прије Христа без икаквог отпора, Александар је свечано крунисан за фараона у Мемфису.⁸⁹ Положај законитог египатског монарха је доносио сасвим различиту улогу у односу на позицију македонског краља и грчког хегемона. У старом Египту је владар био прави бог и краљ у једној личности, како за живота тако и после смрти. Његов основни задатак је представљао очување савршеног реда у земљи кроз исправан однос са боговима и редовно обављање свих потребних религијских дужности. Фараон је по самом положају био божији син и намјесник на земљи. Нарочито богатство примјера пружа Ново царство као најславнији период у историји Египта. Изграђене су величанствене гробнице и храмови у којима су краљеви поштовани као права божанства.⁹⁰ Александар се одмах прилагодио новој средини и показао достојно уважавање египатских светиња. Прво је у Мемфису пружио жртве светом бику Апису и другим домаћим боговима. Затим је приликом прављења планова за изградњу Александрије изабрао мјесто гдје ће бити подигнути храмови за грчке богове, као и посебно мјесто за храм богиње Изиде.⁹¹ Ова побожна дјела су заправо представљала веома мудре политичке потезе. Александар је осигурао мирну владавину над тако важном и богатом провинцијом, те био потврђен као легитимни фараон и ослободилац Египта. Претходна историја земље у долини Нила, посебно у периоду персијске власти, показивала је како страни владари морају да воде рачуна о поштовању индигене религије и старих богова. Ахемениди су због повремених занемаривања ове традиције имали доста проблема са побунама и били суочени са не баш краткотрајним губитком Египта као државне сатрапије.⁹² Заправо, то је била једина важна провинција коју је Персија изгубила на дужи вријеме прије свог распада и коначног нестанка. Македонски освајач је био итекако свјестан тих чињеница, па је државнички разборито прихватио египатске богове из политичких интереса. Његово искрено обожавање Амона је ипак доста специфично. Амон јесте изворно тебанско соларно божанство које је због сличности синкретистички спојено са Реом из Хелиополиса. Локални култ добија значај на нивоу цијелог Египта од времена XII династије јер су управо номарси из Тебе успјели да поново уједине земљу и створе Средње царство. Владари из XVIII династије су

⁸⁹ J. Grainger, *Alexander the Great Failure*, 78.

⁹⁰ *Ruler cult, Pharaonic Egypt*, The Encyclopedia of Ancient History, Oxford, 2013, 5975-5976.

⁹¹ Arr. *Anab.* III.1.

⁹² Graham Shipley, *The Greek World after Alexander 323-30 BC*, London – New York, 2000, 196; E. Fredrickmeyer, *Alexander's Religion and Divinity*, 258-259.

коначно поставили Амона као личног заштитника и врховног бога цијелог египатског пантеона.⁹³ Међутим, бог коме се Александар клањао није био чисто египатски. Стари Грци су имали чест обичај да због одређених сличности изједначавају своје богове са неким страним божанствима. Тако су поистовијетили врховног хеленског бога Зевса са врховним египатским богом Амном. Настао је Амон-Зевс као синкретистичка творевина и њега је македонски краљ поштовао.⁹⁴ Инсистирајући касније на томе да је Зевсов син, и у овом чину се уочава приврженост грчкој религији и традицији. Ипак, не могу се потпуно порећи одређене оријенталне црте Амона-Зевса као Александровог оца и заштитника. Овај бог је приказиван са веома упадљивим египатским карактеристикама као што су Амонови овнујски рогови.

Сличан примјер краљевог политички мотивисаног дјеловања јесте понашање у Вавилону. Ту је наредио да се поново изграде храмови чије се рушење приписивало Ксерксу, посебно Баалов храм. Такође, примио је свечане жртве овом богу и обавио остале традиционалне вавилонске вјерске обреде.⁹⁵ Баал или Бел је био стари блискоисточни бог сунца који се у различитим видовима поштовао широм региона, а у овом случају ради се о Мардук-Белу као синкретистичком божанству које укључује Мардука као бога заштитника града Вавилона.⁹⁶ Светилишта су обновљена великом брзином, међу њима и зигуратски храм Етеменанки у комплексу Есагила.⁹⁷ То су највеће вавилонске светиње посвећене управо Мардуку као градском патрону. Краљ је учествовао и у обиљежавању осталих религијских светковина као што је вавилонска нова година.⁹⁸ Сви ови поступци имају сврху да представе Александра као новог и легитимног владара Вавилона. Та политика је показала сву своју корист и сврсисходност. Град се предао освајачу 331. године старе ере без икаквог отпора. У њему је преузета и богата државна ризница са огромним благом, а Александар је изабрао баш Вавилон као престоницу свог царства. Уочава се понављање ситуације из Египта. Насупрот лику Ксеркса као безбожног владара који руши храмове и не поштује домаћу религију, потенцира се слика Александра као краља који обнавља светилишта и саму независност вавилонске државе. Пропагандне акције су требале да олакшају миран пренос власти са Персијског на новостворено Македонско царство. Као и у Египту, ослобађање од персијског јарма је у стварности значило само замјену господара. Ипак, Александрова мудра религијска политика је давала резултате.

⁹³ О египатском богу Амону вид. Danijela Stefanović, *Stari Istok: I beše poput ptice u kavezu. Istorija i kultura Starog Istoka*, Beograd, 2020², 114, 143, 176-178.

⁹⁴ S. Noegel, *Greek Religion and the Ancient Near East*, 31-32.

⁹⁵ Arr. *Anab.* III.16.

⁹⁶ Ф. Папазоглу, *Историја хеленизма*, 102.

⁹⁷ E. Fredricksmeier, *Alexander's Religion and Divinity*, 259.

⁹⁸ S. Noegel, *Greek Religion and the Ancient Near East*, 31.

Још један доказ краљеве побожности у духу хеленске религије јесте однос према персијској вјери. То је било условљено његовом улогом грчког хегемона који по одлукама Коринтског савеза има дужност да казни Персијанце за сва светогрђа учињена током инвазије на Хеладу 480/479. године прије Христа. Због тога у изворима не налазимо ниједан примјер Александровог одавања почести неком персијском божанству. Напротив, постоје подаци о неуобичајеном насиљу и непоштовању ахеменидских светиња. Краљ је више пута издавао наредбе о гашењу персијских светих ватри, између осталог након Хефестионове смрти у знак велике жалости.⁹⁹ Света ватра је за Персијанце представљала једну од најважнијих реликвија и пламен се није гасио никада осим у случају владареве смрти. Овакав поступак означава јасно занемаривање персијске вјерске традиције. Такође, постоји још један разлог за овај приступ који се много разликује од дјеловања у Египту и Вавилонији. Заратустријанска религија је била веома специфична и обожавањем Ахурамазде, врховног бога који оличава принцип добра и истине у свијету, скоро се примицала монотеизму. Такво вјерско учење се потпуно косило са идејама грчке политеистичке религије, иначе прилично отворене за пријем страних култова у свој пантеон. У том свјетлу је разумљивије Александрово осветничко паљење Персеполиса 330. године старе ере, ком приликом је уништено и светилиште Ахурамазде.¹⁰⁰ Разарањем персијске свете престонице краљ је извршио дуго прижељкивану освету у духу правог хеленског патриоте који се бори за грчке светиње. Такође, прогонио је оне маге¹⁰¹ који су се показали непоколебљивим противницима нове македонске власти. Због тога је у заратустријанској традицији Александар остао запамћен као највећа несрећа која је снашла њихову земљу, доносећи са собом зло, рат и лаж. Штавише, изједначен је са самим Ахриманом као негативним принципом зла и таме. Тако је као ђавољи посланик и добио надимак Проклети – „Гузастар“.¹⁰² Врло је могуће да је ова заратустријанска успомена утицала и на каснију хришћанску представу ђавола. Као што је Александар приказиван са Амоновим овнујским роговима на глави, тако је Сатана најчешће замишљан са појединим физичким карактеристикама јарца или овна.

Намеће се закључак да је македонски краљ до краја живота остао искрени поштовалац хеленске религије. Другачије епизоде попут оних у Египту и Вавилону су биле само ствар политичке нужности и тренутних потреба. Извори потврђују наведену тезу. Он је организовао велико славље 324. године прије Христа како би се обиљежио крај побуне у Опису и свечано

⁹⁹ Diod. Sic. XVII.114.4.

¹⁰⁰ E. Fredricksmeyer, *Alexander's Religion and Divinity*, 259-260.

¹⁰¹ Маги су представљали угледну свештеничку касту у Персији.

¹⁰² O. Potežica, *Drevna Persija*, 361-362.

измирење са војском. Том приликом су и грчки свештеници и персијски маги проводили вјерске обреде. Краљ је пружио жртве хеленским боговима на уобичајен начин.¹⁰³ У његовом поступку има много симболике јер се у томе огледа избор једне религије у односу на другу. Колико год Плутархова слика Александра као владара-филозофа који доноси цивилизацију у варварску Азију била пристрасна и нетачна, у њој постоји нека веза са историјском стварношћу. Није Плутарх случајно записао да су разни варварски народи попут оних у Бактрији и на Кавказу научили да поштују грчке богове као резултат освајања.¹⁰⁴ Хеленска религија је са колонизацијом полако стицала нова упоришта у Азији и сјеверној Африци. Не улазећи у дубље разматрање дуготрајности тог процеса у различитим регијама, Александрова улога остаје видљива и круцијална.

Објављени извори*:

Arr. *Anab.* – Arijan Flavije, *Pohod Aleksandra Velikog*, Beograd, 2015, preveo sa starogrčkog Dejan Acović.

Austin Michel, *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest. A Selection of Ancient Sources in Translation*, Cambridge, 2006².

Curt. – Rufus Quintus Curtius / Ruf Kvint Kurcije, *Historiae Alexandri Magni Macedonis / Povijest Aleksandra Velikog makedonskog kralja*, I-II, Zagreb, 2002, preveo i priredio Josip Miklič.

Diod. Sic. – Диодор са Сицилије, *Историјска библиотека. Књиге XVII-XXII*, Нови Сад, 1998, превод са грчког Маријана Рицл.

Heckel Waldemar, Yardley J. C., *Alexander the Great. Historical Texts in Translation*, Oxford, 2004.

Hom. Il. – Хомер, *Илијада*, Београд, 2004, превод Милош Н. Ђурић.

Just. *Epit.* – Justinus Marcus Junianus, *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, London, 1853, translated by John Selby Watson.

Plut. *Mor. De Alex. fort.* – „De Alexandri Magni fortuna aut virtute“, in: *Plutarch's Moralia*, IV, Cambridge, Massachusetts – London, 1962, with an english translation by Frank Cole Babbitt.

Plut. *Vit. Alex.* – Plutarh, *Usporedni životopisi*, III, Zagreb, 1988, prijevod Zdeslav Dukat.

Polyb. – Полибије, *Историје, I-II*, Нови Сад, 1988, превод Маријана Рицл.

Price Martin Jessop, *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus*, Zurich – London, 1991.

Seltman Charles, *Greek Coins. A History of Metallic Currency and Coinage down to the Fall of the Hellenistic Kingdoms*, London, 1933.

¹⁰³ Arr. *Anab.* VII.11

¹⁰⁴ Plut. *Mor. De Alex. fort.* I.5.

Strabo – *The Geography of Strabo*, VIII, Cambridge, Massachusetts – London, 1967, with an english translation by Horace Leonard Jones.

Литература:

Bagnall Roger, Brodersen Kai, Champion Craige, Erskine Andrew, Huebner Sabine, *The Encyclopedia of Ancient History*, Oxford, 2013.

Bosworth A. B., *Alexander and the East: The Tragedy of Triumph*, Oxford, 1996.

Bosworth A. B., *Alexander the Great and the Creation of the Hellenistic Age*, The Cambridge Companion to the Hellenistic World, Cambridge, 2006, 9-27.

Fredricksmeier Ernst, *Alexander's Religion and Divinity*, Brill's Companion to Alexander the Great, Leiden – Boston, 2003, 253-278.

Grainger John D., *Alexander the Great Failure. The Collapse of the Macedonian Empire*, London, 2007.

Hall Jonathan M., *Politics and Greek Myth*, The Cambridge Companion to Greek Mythology, Cambridge, 2009, 331-354.

Hamdorf Friedrich Wilhelm, *Griechische Kultpersonifikationen der Vorhellenistischen Zeit*, Mainz, 1964.

Harrison Thomas, *Respectable in Its Ruins: Achaemenid Persia, Ancient and Modern*, A Companion to Classical Reception, Oxford, 2008, 50-61.

Johnston Sarah Iles, *Ancient Greek Divination*, Oxford, 2008.

Курт Амели, *Стари Исток: од 3000. до 330. године п. н. е., I-II*, Београд, 2004.

Noegel Scott B., *Greek Religion and the Ancient Near East*, A Companion to Greek Religion, Oxford, 2007, 21-37.

Папазоглу Фанула, *Историја хеленизма*, Београд, 2010.

Potežica Oliver, *Drevna Persija. Persijanci: ratnici i diplomate*, Beograd, 2007.

Potter David, *Hellenistic Religion*, A Companion to the Hellenistic World, Oxford, 2003, 407-430.

Sekunda Nik, *Vojska Aleksandra Velikog*, Beograd, 2006.

Shipley Graham, *The Greek World after Alexander 323-30 BC*, London – New York, 2000.

Stefanović Danijela, *Stari Istok: I beše poput ptice u kavezu. Istorija i kultura Starog Istoka*, Beograd, 2020².

Thomas Carol G., *Alexander the Great in his World*, Oxford, 2007.

Van Nuffelen Peter, „Le culte des souverains hellénistiques, le gui de la religion grecque“, *Ancient Society*, 29, Leuven, 1998/1999, 175-189.

* Све скраћенице извора су наведене према: Oxford Classical Dictionary – Abbreviations List, 4th Edition.

Summary

Dimitrije Trifković

**ALEXANDER THE GREAT BETWEEN
THE GREEK PANTHEON AND EASTERN CULTS**

The unilateral portrayal of Alexander III of Macedon as an Oriental despot has influenced various interpretations regarding his relationship with religion. An intriguing dilemma arose: did the greatest conqueror of antiquity remain faithful to traditional Hellenic religion, or did the noticeable changes in his behaviour and mode of governance also lead to the acceptance of foreign deities from different regions of the conquered Persian Empire? The use of narrative, numismatic and epigraphic sources suggests an answer to this quandary. Until the end of his life, Alexander maintained piety and sincere reverence for the Greek gods. He honoured the entire Olympian pantheon, as well as other deities and heroes from Hellenic tradition and mythology. Instances of adopting foreign religions and cults, such as those in Egypt or Babylon, were politically motivated. State interests imposed such an attitude so that the new ruler of the world could legitimize his position through religion. Alexander's patron gods always remained Greek, and only the Hellenistic period brought about the true mixing of great civilizations and diverse religious systems.

